

Eugeniusz Rydz

Instytut Geografii

Pomorska Akademia Pedagogiczna

Słupsk

KALWARIA WEJHEROWSKA JAKO MIEJSCE KULTU RELIGIJNEGO

Wprowadzenie

Podłoże, na którym wyrosły polskie „kalwarie”, zostało ukształtowane w zachodnio-europejskich tendencjach do zakładania krajobrazowych dróg krzyżowych. Skłonności te wynikały z zainteresowania się na wielką skalę Grobem Chrystusa i miejscami uświęconymi Jego męką w związku z wyprawami krzyżowymi. Krucjaty, choć nie osiągnęły wyznaczonego im celu i nie odbiły na stałe Ziemi Świętej z rąk saraceńskich, miały jednak zdecydowany wpływ na kształtowanie światopoglądu ludzi tego okresu. Dość powszechne było w pewnych grupach społecznych przekonanie, że ideałem chrześcijanina jest pielgrzymka do Grobu Chrystusa (Więckowiak 1982). Ascetyczny duch czasu sprawiał, że niektórzy pielgrzymi, nie zadowolając się odwiedzaniem uświęconych miejsc w Jerozolimie, fundowali po powrocie na swoich dobrach różne krzyże, kolumny z krucyfikсами, pojedyncze kościoły, ideowo łącząc je z historycznymi pamiątkami po Chrystusie (Wyczawski 1947).

Pierwsze drogi krzyżowe z poszczególnymi stacjami pojawiają się na Zachodzie w XV w. Za najstarszą uważa się drogę krzyżową założoną przez dominikanina Alvara w latach 1404-1420 w pobliżu hiszpańskiego miasta Kordoba. Nie wiadomo jednak, jaki był jej wygląd pierwotny i ile liczyła stacji (Kneller 1908, Wyczawski 1947). Można wnioskować, że budowane w XV w. drogi krzyżowe miały niejako zastąpić wyprawę do Ziemi Świętej, trudno wówczas dostępnej, m.in. ze względu na skomplikowaną sytuację polityczną, jak i duże koszty. Fundatorami kalwarii byli na ogół magnaci i szlachta (Jackowski 1995a).

Zaznaczyć należy, że na powstanie krajobrazowych dróg krzyżowych na Zachodzie wielki wpływ wywierali franciszkanie obserwanci. Opiekując się

miejscami świętymi w Palestynie i mając swoje klasztory prawie we wszystkich krajach Europy, mogli przez ciągłą łączność kustodii palestyńskiej z wszystkimi prowincjami zaszczebiać nowe formy kultu Męki Jezusa. Nie bez znaczenia były też ich pisma rozszerzające znajomość o Ziemi Świętej (Wyczawski 1947).

Przenikanie idei kultury religijnej z Europy Zachodniej oraz przemiany zachodzące w kulturze duchowej siedemnastowiecznej Polski, a także popularność nabożeństwa kalwaryjnego, przyczyniły się w istotny sposób do powstania w naszym kraju nieznanego na szerszą skalę typu obiektów sakralnych naśladujących jerozolimską drogę krzyżową. Były to wielkie i kosztowne przedsięwzięcia, które wymagały rozległego obszaru o cechach krajobrazowych, przypominających jerozolimski pierwotny, z kaplicami poszczególnych stacji, do których należał kościół z budynkiem klasztornym. Źródłami informacji o topografii miejsc świętych w Jerozolimie były dzieła Arichoniusza, średniowieczne mapy Jerozolimy, relacje z pielgrzymek do Ziemi Świętej, pomiary prowadzone przez wytypowane przez fundatora osoby lub wzór istniejących już kalwarii. Najważniejszym elementem krajobrazu jerozolimskiego dla ludzi żyjących w XVII w. były jednak budowle sakralne oraz ich lokalizacja w terenie, dlatego tak dużą wagę przywiązywano do wiernego kopiowania właśnie tych składników.

Istotnym elementem krajobrazu jerozolimskiego były także formy ukształtowania powierzchni, takie jak: dolina rzeki, którą nazywano często Cedronem, wzgórze, które określano odpowiednio do położenia względem siebie Kalwarią i Górą Oliwną. Pewne podobieństwa do Jerozolimy, pod względem rzeźby do wykazuje w Polsce obok Kalwarii Zebrzydowskiej i Kalwarii Pałacowskiej również Kalwaria Wejherowska. W kompozycji ww. kalwarii zachowano ciekawy układ wodny jako centralne osie ich układu przestrzennego. Zastosowanie wzoru jerozolimskiego znalazło swoje odbicie w zabudowie Kalwarii Zebrzydowskiej oraz w Wejherowie, Pakości n. Notecią, Kalwarii Pałacowskiej, na Górze Świętej Anny, a także w Krzeszowie (Bilska 1995).

Nieodzowną symbolikę kalwarii tworzą kaplice – stacje Męki Pańskiej. W kompozycjach polskich kalwarii XVII i XVIII w. występowało najczęściej od 25 do 40 kaplic. W następnym stuleciu ich liczba zaczęła maleć, tak że obecnie buduje się kalwarie z czternastoma kaplicami. Podkreślić jednak należy, że prawie w każdej kalwarii z XVII i XVIII w. występowały podobieństwa w kompozycji architektonicznej. Były to: Gradusy – Święte Schody, Grób Chrystusa oraz Ratusz Piłata ze sceną Ecce Homo (Bilska 1995).

Kompozycja składająca się z naturalnego krajobrazu i zespołu kaplic stanowiła doskonałą scenę dla prezentacji widowisk (obrzędów) sakralnych. Szczególnie popularne przedstawienia o tematyce religijnej w XVII i XVIII w. Głównym motywem tych były prezentacje wystawianych w kalwariach były wydarzenia związane z Męką i Śmiercią Chrystusa i odbywały się najczęściej w czasie Wielkiego Postu. Do czasów współczesnych tradycje odpustu wielkotygodniowego w formie Misterium Pańskiego zachowały się w Kalwarii Zebrzydowskiej. Wielkopostne Misteria Pasyjne odbywają się w poszczególnych diecezjach; przykładem może być Górka Klasztorna i Koszalin w diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej.

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że powstanie kalwarii jako miejsca kultu religijnego wywarło znaczny wpływ na rozwój osadnictwa. Choć kalwarie zakładano niekiedy w osiedlach już istniejących, to w większości przypadków dawały one początek zupełnie nowym jednostkom osadniczym, np. Kalwaria Zebrzydowska, Pakość n. Notecią, Paclaw, Góra Kalwaria, Ujazdów czy też Wejherowo (Bogucka, Samsonowicz 1986, 406-508). Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój tych jednostek (np. Kalwaria Zebrzydowska, Góra Kalwaria, Wejherowo), obok obsługi pielgrzymów, wraz z nadaniem praw miejskich było uzyskanie przywilejów organizowania targów i jarmarków, co dodatkowo sprzyjało ich rozwojowi i określało rangę jako ośrodków ponadlokalnych.

Na tle ogólnie zarysowanej problematyki dotyczącej historii kalwarii zasadniczym celem prezentowanego opracowania jest ukazanie roli, jaką pełni Kalwaria Wejherowska jako ośrodek kultu religijnego Pobrzeża i Pojezierza Kaszubskiego.

Powstanie Kalwarii Wejherowskiej i jej kompozycja przestrzenna

Założenie pierwszej kalwarii na terenie Prus Królewskich jest przede wszystkim zasługą Jakuba Wejhera (1609-1657), ówczesnego malborskiego senatora, będącego także starostą człuchowskim, bytowskim, kiszporskim (dzierzgoniowskim) i borzechowskim. Jej powstanie jest jakby następstwem wydarzeń w życiu wojewody malborskiego, którego osoba jest związana z powstaniem i fundacją miasta Wejherowa. Wcześniej, nim zdecydował w 1649 r. o założeniu kalwarii, wymierzeniu dróg i budowie kaplic, był fundatorem kilku obiektów sakralnych (Kustosz 1991, 17). Na postawę religijną młodego wojewodzica szczególnie wpływ wywarło uratowanie życia pod Białą Smoleńską w 1634 r. Z tym wydarzeniem wiąże się szczerza wdzięczność, wypowiedziana się m.in. przez wybudowanie wotywnego kościoła pod wezwaniem św. Franciszka ku czci Trójcy Przenajświętszej w założonej przez niego miejscowości nad Białką (Wejherowie). Opiekę nad kalwarią powierzył Jakub Wejher franciszkanom zwanym reformatami (Kustosz 1991, 27).

Odnotować należy, że w fundowaniu Kalwarii Wejher nie był w Polsce pierwszy. Można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że motywem dla podjęcia ślubu fundowania Kalwarii w swoich dobrach, był też przykład słynnego wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego, który pół wieku wcześniej rozpoczął budowę Kalwarii, nazwaną około 1800 r. Zebrzydowską, w odróżnieniu od innych miejscowości tej samej nazwy (Więckowiak 1982, 92).

Położona na styku dwóch jednostek fizyczno-geograficznych Pobrzeża Kaszubskiego i Pojezierza Kaszubskiego Kalwaria Wejherowska jest założeniem krajobrazowo-parkowym. Teren ten stanowi mikroregion Pradoliny Kaszubskiej. W jej całość wchodzi wschodni fragment Pradoliny rzeki Redy-Łeby oraz strefa rozcięć krawędziowych północnego skłonu Pojezierza Kaszubskiego. Urozmaico-

na konfiguracja terenu kształt swój zawdzięcza działaniu a potem odsłanianiu spod pokrywy lodolodu (Marsz 1968, 7).

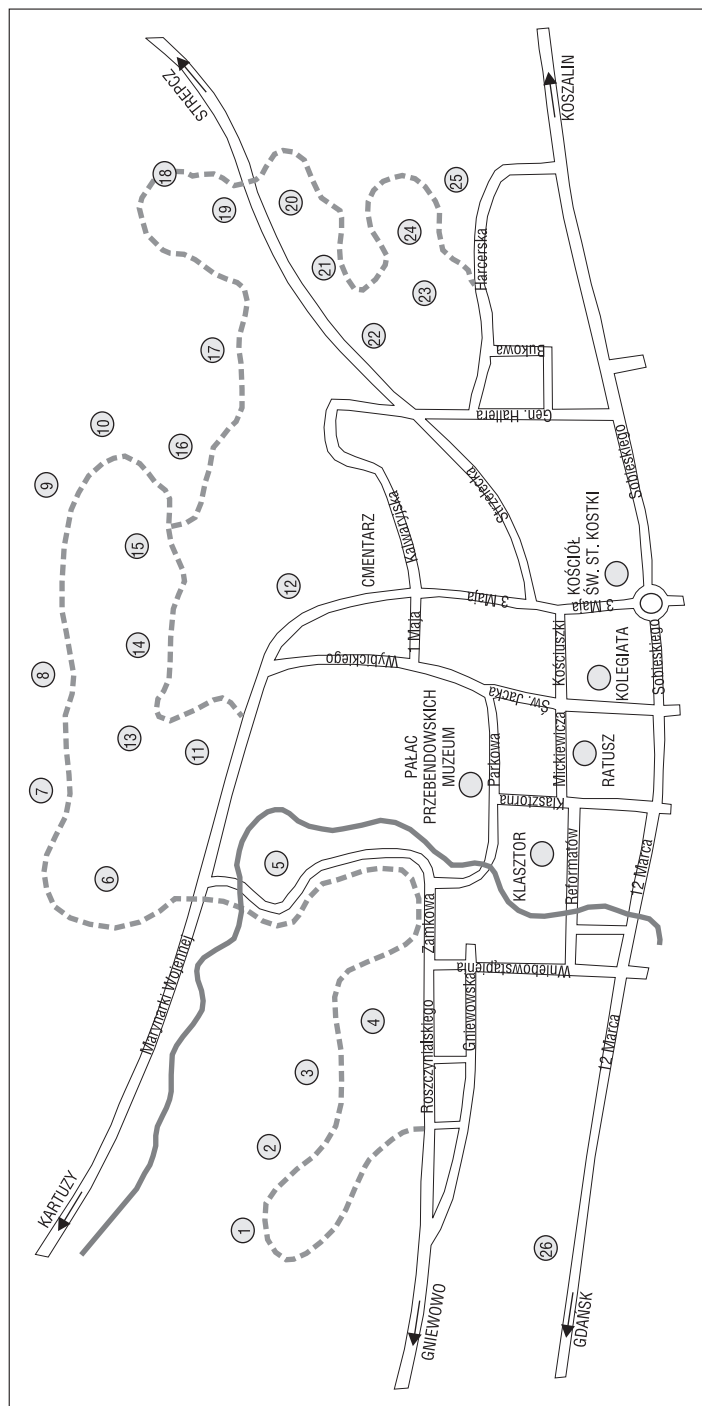
Strefa rozcięć krawędziowych terenu Kalwarii zaznacza się asymetrią stoków i dolin, a także występującymi wypiętrzeniami. Najważniejszą doliną wyznaczającą oś kalwarii jest Brama Białej (Cedronu), wyprowadzająca wody Białej (Cedronu) do pradoliny na terenie Wejherowa. Oprócz tej bramy istnieje szereg małych dolin rozcinających krawędź pradoliny. W procesie rzeźbotwórczym na tym terenie ważną rolę odegrała Reda wraz z dopływami, które tworzą strumienie i potoki spływające z obu zboczy wysoczyzny. Największym z nich jest Cedron, mający około 5 km długości, który wpada na terenie Wejherowa do Redy z jej prawego brzegu (Moniak, Marciniak 1964, 196-163).

Kompozycja przestrzenna Kalwarii Wejherowskiej, nazwanej też Świętymi Górami lub Jeruzolimą Kaszubską, stanowi układ sprzężony: miasto – zespół klasztorny – kompozycja leśno-parkowa z umieszczonymi w niej 26 kaplicami (ryc. 1). Obiekty te powiązane są wzajemnie w jednolitą całość drózkami pątnicznymi, które w przeważającej części stanowią aleje bukowe. Wszystkie budowle kalwaryjskie konsekwentnie współgrają ze wspaniałą oprawą skomponowaną przez samą naturę z porośniętych lasem wzniesień i głębokich jarów. Architektura i krajobraz wiążą się ze sobą nierozzerwalnie i uzupełniają wzajemnie. Regularny układ kaplic porządkuje niejako naturę, która z kolei przenika do wnętrza geometrycznie wykreślonej kompozycji. Fragmenty terenowe stają się istotnymi elementami zespołu, niższe i wyższe wzniesienia oraz leśne ściany zamykają perspektywy częściowo sadzonych alei, a w znacznej mierze fragmentów starego bukowego lasu. Wszystkie te elementy ograniczają przestrzennie zespół parkowy, tworząc harmonijne tło dla manierystycznych i barokowych obiektów architektonicznych (Więckowiak 1982).

Kalwaria Wejherowska jest jednym z najstarszych dziś istniejących polskich przykładów świadomego wciągania w tak znacznych rozmiarach naturalnego krajobrazu w zespół kompozycji przestrzennej. Znamienny dla Kalwarii Wejherowskiej jest fakt, iż nie zauważa się w jej drzewostanie panującej w XVII i XVIII w. mody na wprowadzanie do zespołów parkowych drzew i krzewów sprowadzanych z zagranicy, tzw. „egzotów”. Na terenie Kalwarii Wejherowskiej spotyka się zatem tylko drzewa rodzime, posadzone w swoim siedlisku, zgodnie z wymogami tego siedliska¹. Na uwagę zasługuje również fakt, że w alejach kalwaryjskich odnajduje się gatunki drzew, które są typowe dla kaszubskiego krajobrazu (buk zwyczajny, dąb bezszypułkowy, jesion wyniosły, lipa drobnolistna i stare przestoje sosny). Fragmenty starego lasu bukowego mają na terenie Kalwarii charakter parkowy, ze względu na całkowicie wydeptane runo i wytyczone dróżki.

Położone w strefie rozcięć krawędziowych północnego skłonu Pojezierza Kaszubskiego kaplice Kalwarii Wejherowskiej są dość zróżnicowane, uwzględniając

¹ Inwentaryzację zieleni J. Więckowiak konsultował z botanikiem K. Tobolskim z UAP w Poznaniu (Więckowiak 1982, 108).

Ryc. 1. Rozmieszczenie kaplic w Kalwarii Wejherowskiej

Kapliczki :1. Wniebowstąpienie, 2. Ogrójec, 3. Pocalunek Judasza, 4. Grób NMP, 5. Cedron, 6. Brama Wschodnia Jerozolimska, 7. Dom Annasza, 8. Wieczernik, 9. Domek Matki Bożej, 10. Dom Kajfasza, 11. Pałac Piłata, 12. Pałac Heroda, 13. Podjęcie Krzyża, 14. Pierwszy Upadek Chrystusa, 15. Spotkanie z Matką Bożą, 16. Cyrrenejczyk, 17. Weronika, 18. Brama Łez - drugi upadek Chrystusa, 19. Placzące Niewiasty, 20. Trzeci Upadek Chrystusa, 21. Obnażenie Chrystusa, 22. Przybycie do Krzyża, 23. Kościół Trzech Krzyży, 24. Zdjęcie z Krzyża (Pieta), 25. Grób Pański, 26. Brama Oliwska.

Źródło: materiały sanktuarium.

różnicę wzniesień nad poziom morza. Generalnie różnica ta wynosi 60 m między najniższą położoną kaplicą Grobu Matki Boskiej (52,0 m n.p.m.), a najwyższym punktem Kalwarii, kaplicą Domu Kajfasza (112,2 m n.p.m.).

Ze zbioru dokumentów historycznych wynika, że lokalizację drózek i kaplic na wzgórzach wejherowskich wyznaczono zgodnie z wymiarami jerozolimskimi. Słusznie chlubiono się tym faktem od samego początku i bardzo często go podkreślano. Wejherowski modlitewnik kalwaryjski z początku XIX w. przypomina, że miejscowa kalwaria oprócz tego, że „znacznym kosztem, szczerobliwością fundatorską wielce przyozdobiona, ma w sobie wszelki wzór, należyty wymiar Kalwarii Jerozolimskiej. Jest tu ten sam rozmiar, takąż sama odległość kaplic jednej od drugiej, jak w Jerozolimie” (Kustusz 1991).

Ogólnie wiadomo, że budowa kalwaryjskiego zespołu kaplic była przedsięwzięciem wymagającym pieniędzy, jak i całego zespołu ludzi: artystów, majstrów, rzemieślników. Niezwłocznie po otrzymaniu przez Jakuba Wejhera pozwolenia na założenie kalwarii rozpoczęła się budowa kaplic. W okresie od 9 kwietnia 1649 r. do końca 1654 r., czyli w ciągu pięciu lat, wybudowano osiemnaście kaplic, a rozpoczęto dziewiętnastą. Wyrosły one na szczytach i zboczach wzgórz w następującej kolejności: Pierwszy Upadek Chrystusa (14), Spotkanie z Matką Bożą (15), Cyrenejczyk (16), Podjęcie Krzyża (13), Weronika (17), Kościół Trzech Krzyży (23), Grób Pański (25), Ogrójec (2), Pałac Piłata (11), Pocałunek Judasza (3), Cedron (5), Dom Annasza (7), Dom Kajfasza (10), Brama Łez - Drugi Upadek Chrystusa (18), Płaczące Niewiasty (19), Trzeci Upadek Chrystusa (20), Przybicie do Krzyża (22), Zdjęcie z Krzyża (Pieta) (24), Pałac Heroda (12).

Ostateczne zakończenie budowy Kalwarii Wejherowskiej nastąpiło w 1665 r. Znamieną datą dla Kalwarii Wejherowskiej jest dzień 12 maja 1661 r. kiedy to papież Aleksander VII na prośbę wystosowaną przez Jakuba Wejhera (1657) wydał specjalne „Breve” udzielając odpustów (Kustusz 1991, 37).

Początki i dzieje ruchu pielgrzymkowego

Kalwaria Wejherowska od początku istnienia miała szczególny wpływ na kształtowanie się kultu religijnego charakterystycznego tylko dla niej, np. nabożeństwa drózkowe. Była ośrodkiem kultu religijnego, do którego przybywały liczne pielgrzymki z Kaszub. Silnym bodźcem powodującym wzrost ruchu pielgrzymkowego były odpusty. Wytworzyło to swoiste przywiązanie ludności kaszubskiej do tego miejsca, a ukształtowane więzi przetrwały stulecia i były elementem integrującym mieszkańców Ziemi Kaszubskiej.

Pierwsze grupy pielgrzymkowe zaczęły przybywać do Wejherowa już pod koniec XVII w. Dzisiaj mówi się o ponad trzechsetnej tradycji pątniczej. W 1678 r. papież Innocenty XI wydał specjalne *Breve*, w którym po wieczne czasy rozciąga się możliwość uzyskiwania na Kalwarii Wejherowskiej odpustów zupełnych. Zaznaczyć przy tym należy, że odpusty i pielgrzymki do Wejherowa w uroczystość Św. Trójcy nabrały na całym Pomorzu pierwszorzędnego znaczenia. Wskazuje na to popularność wśród Kaszubów pielgrzymek wejherow-

skich na Świętą Trójcę. W związku z tym odpustem odbywały się nabożeństwa w kościele farnym, a w mieście wolny jarmark (Kustusz 1991, 76). Dlatego też władze zakonne reformatów na kongregacji prowincjonalnej w 1685 r., odbytej w Lutomerzu, zdecydowały, żeby procesja gdańska, która zwyczajnie odbywała się na uroczystość Świętej Trójcy, odtąd wyruszała na niedzielę oktawy Wniebowstąpienia Pańskiego. Można zatem uważać, że uroczystość Świętej Trójcy jest najstarszą wśród tych, które były związane z obchodami kalwaryjskimi, a potem dopiero przyjęła się inna data związana z niedzielą oktawy Wniebowstąpienia Pańskiego, ustalając się na dobre w samo święto Wniebowstąpienia.

Odpusty związane z uroczystościami Znalezienia Krzyża Świętego (3 maja) i Podwyższenia Krzyża (14 września) urządzano prawdopodobnie dopiero po 1679 r. Uroczystości te posiadały jednak charakter bardziej lokalny (Kustusz 1991, 27) i były raczej uroczystościami kalwaryjskimi mniejszej rangi. Z dostępnych materiałów wynika, że w drugiej połowie XIX w. odpust związany z uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego nazywany był uroczystością służących, ponieważ pątnicy składali się w większości z czeladzi, natomiast odpust związany z uroczystością Trójcy Przenajświętszej nazwano odpustem gospodarzy, bo charakteryzował się przeważnie obecnością gospodarzy, często ludzi w podeszłym wieku. Uroczystość świętych apostołów Filipa i Jakuba (1 maja) doczekały się jedynie wzmianki, że jest to najmniej lubiany odpust z powodu chłodnej jeszcze wiosennej pory (Kustusz 1991).

W najważniejszym miejscu pielgrzymkowym diecezji chełmińskiej do końca XIX w. trzy główne odpusty przypadają w dzień świętych apostołów Filipa i Jakuba, na Wniebowstąpienie Pańskie i Trójcy Świętej (Kustusz 1991, 104). Poza tym w okresie Wielkiego Postu mieszkańcy Wejherowa wyruszali w piątki na Kalwarię, by rozważać stacje Drogi Krzyżowej.

Kalwaria Wejherowska zaznaczyła mocno swoją obecność w folklorze regionu. „*Prawdziwy Kaszuba prawie poczyna sobie za grzech, gdyby w każdym roku nie był co najmniej raz na Kalwarii Wejherowskiej z okazji jednego z trzech odpustów*”. Jak dalece odpusty wejherowskie zrosły się z ludnością kaszubską, świadczył fakt, że „*na wiosnę kilka dni przed każdym odpustem spieszą gromady wiernych wszystkimi drogami i ścieżkami od wsi i pustkowiów na Wejherowską Kalwarię z pobożną pieśnią na ustach*” (Kustusz 1991).

Odpusty wejherowskie miały także wpływ na bratanie się ludzi. Motyw ten zawarty jest w *Obrazach rybackich*. Chociaż w języku Kaszubów są różne sposoby mówienia (np. Kaszubi nadmorscy czy Kaszubi spod Kartuz, czy Luzina), „*to jednak mówią o sobie nasi*”, a odpust wejherowski jest zdaniem H. Gołębiowskiego (1975) „*miejscem zbornem, gdzie się widzą i wzajemnie sobie cieszą, coś jakby Olimpia u Greków*” (Gołębiowski 1975, 17).

Religijne oddziaływanie Świętych Gór Wejherowskich wzrosło z momentem ogłoszenia możliwości zyskania odpustów w Wejherowskiej Kalwarii. Najpierw papież Aleksander VII udzielił przywileju odpustowego na dziesięć lat (w 1661 r.), następnie Ojciec Święty Klemens X ponowił wymiar odpustów na kolejne 10 lat (w 1675 r.), natomiast papież Innocenty XI pozwolił „na zawsze” uzyskać odpust

zupełny odwiedzającym kaplice kalwaryjskie za każdym razem, byle dopełnili przepisowych warunków (Kustusz 1991).

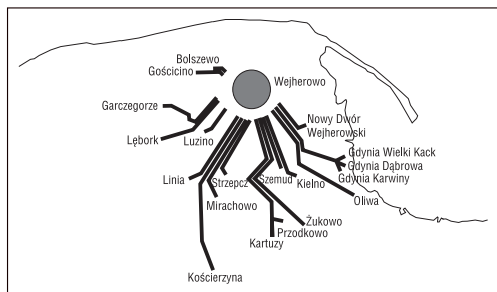
W krótkim i bardzo ogólnym naświetleniu problematyki dotyczącej ruchu pielgrzymkowego ze wszech miar godny odnotowania pozostaje fakt, że w 1953 r. na Kalwarię Wejherowską wraz z grupą studentów pielgrzymował ówczesny ks. Karol Wojtyła. Natomiast 5 czerwca 1999 r. na sopockim hipodromie we Mszy Świętej celebrowanej przez Ojca Świętego Jana Pawła II podczas Jego kolejnej pielgrzymki do Ojczyzny dokonano koronacji obrazu Matki Bożej Uzdrawienia Chorych z Wejherowa. Jan Paweł II nałożył złote korony na skronie Maryi i Dzieciątka Jezus na obrazie, który odbiera religijną część od przeszło trzech wieków w kościele Ojców Franciszkanów w Wejherowie.

Kolejnym ważnym wydarzeniem w najnowszej historii Jerozolimy Kaszubskiej pozostaje fakt, że Wejherowska Kalwaria 26 maja 1976 r. gościła ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego – Prymasa Tysiąclecia. Odbywały się wówczas uroczystości związane z Wniebowstąpieniem Pańskim. Ks. Kardynał wziął udział w uroczystej Mszy Świętej odprawianej przed kościołem Trzech Krzyży i wygłosił kazanie do prawie 60-tysięcznej rzeszy pielgrzymów.

Współczesny ruch pielgrzymkowy

Po II wojnie światowej pielgrzymki w Polsce przechodziły różne fazy: od ich rozwoju bezpośrednio po wojnie, poprzez wyraźny regres w latach 50. i 60., do wyraźnego ich ożywienia i rozwoju mniej więcej od połowy lat 70. (Jackowski 1995). Szczególne natężenie ruchu pielgrzymkowego notuje się w okresie głównych uroczystości religijnych, związanych zazwyczaj z ważniejszymi odpustami.

W Kalwarii Wejherowskiej obchodzi się aktualnie pięć odpustów: Wniebowstąpienia Pańskiego, Odpust Trójcy Przenajświętszej, Uzdrawienia Chorych, Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny i Podwyższenia Krzyża Świętego. Największe uroczystości mają miejsce na przełomie maja i czerwca. Przybywają wtedy na Kalwarię liczne pielgrzymki piesze. Pozostałe uroczystości odpustowe odbywają się w lipcu, sierpniu i we wrześniu. Kalendarz głównych uroczystości sprawia zatem, że najczęściej pątników do Kalwarii Wejherowskiej, nazywaną również „Jerozolimą Kaszubską”, przybywa na pierwszy w roku liturgicznym Odpust Wniebowstąpienia Pańskiego (niedziela przed Zielonymi

Ryc. 2. Szlaki pątnicze do Kalwarii Wejherowskiej w okresie odpustu Wniebowstąpienia Pańskiego

Świątami). Na uroczystość tą przybywają pielgrzymi z południowych i środkowych Kaszub (ryc. 2).

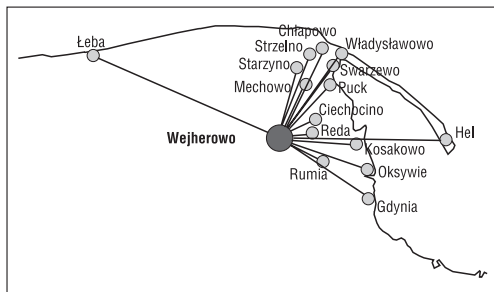
Uroczystości odpustowe ku czci Wniebowstąpienia Pańskiego rozpoczynają się po południu w piątek. Z kościoła klasztornego wychodzi procesja ze sztandarami, feretronami i orkiestrą na powitanie przy Kaplicy Grobu Chrystusa pielgrzymów, przychodzących z Kościerzyny i okolic. Pielgrzymka kościerska, której tradycja sięga prawie czasów Wejhera, a więc ponad 300 lat, cieszy się wielkim szacunkiem i poważaniem Wejherowian, którzy chętnie udzielają noclegów pątnikom przebywającym trasę około 100 km. Czas pielgrzymki wynosi 5 dni – zwana jest ona „*Ojcem Pielgrzymek*” (Jackowski 1995b). Tego samego dnia w godzinach popołudniowych procesja powitalna udaje się do kaplicy Pałac Piłata, gdzie wita się pielgrzymki przychodzące z Kartuz, Przodkowa i Żukowa. Podobnie, jak przy przywitaniu Kościerzyny, obowiązuje niespotykany gdzie indziej ceremonial z kłanianiem się feretronów znakiem krzyża przy wtórze orkiestr dętych (Frydrychowicz 1893, 13, 194).

Następnego dnia przed południem wszystkie kompanie pielgrzymkowe, przybyłe poprzedniego dnia, oraz przedstawiciele wejherowskich parafii idą na powitanie pielgrzymek przychodzących od strony Oliwy (Gdańska). Przy Pałacu Piłata (ryc. 1) wita się pielgrzymów z Kacka Wielkiego (Gdynia), Kielna, Oliwy, Szemudu (ryc. 2). W południe powitalna procesja udaje się na spotkanie z pielgrzymami przybywającymi od strony zachodniej: z Linii, Luzina i okolic, które wita się przy Kaplicy Płaczących Niewiast, niedaleko Góry Trzech Krzyży. W niedzielę rano przybywają pielgrzymi z dalszych parafii: Boleszewa, Gościenina i Nowego Dworu Wejherowskiego, zaś w sobotę w południe z Lęborka.

Główne uroczystości odpustowe rozpoczynają się w niedzielę procesją teoforyczną na Kalwarię. Po zakończeniu Mszy Świętej następuje ceremonial pożegnania pielgrzymów.

Dwa tygodnie później ma miejsce drugi odpust kalwaryjski – Trójcy Świętej. Przybywają nań pielgrzymi m.in. z Pucka, ze Swarzewa, Władysławowa, Kosakowa, Strzelna, Łebcza, Helu, Rumii, Redy i prawie wszystkich gdyńskich parafii (ryc. 3). Ponieważ są to pielgrzymi głównie z północnych Kaszub, czyli Nordy, nazwany jest często odpustem „morskim” (Majkowski 2002). Porządek obchodów kalwaryjskich oraz uroczystości niedzielnych jest taki sam, jak podczas odpustu Wniebowstąpienia Pańskiego.

Coraz większego znaczenia nabiera odpust Najświętszej Marii Panny Uzdrawienia Chorych, który przypada na pierwszą sobotę

Ryc. 3. Miejsca pochodzenia grup pielgrzymkowych na odpust Trójcy Świętej

Źródło: Klein, 1997.

i niedzielę lipca. Uroczystości kalwaryjskie w intencji chorych mają początek w sobotę w kościele klasztornym i rozpoczynają się nabożeństwem maryjnym przed obrazem Matki Bożej Wejherowskiej. W niedzielę natomiast udaje się z kościoła klasztornego procesja na Kalwarię, gdzie przed Domem Kajfasza odprawiona zostaje suma odpustowa. Odpust Chorych posiada bardziej charakter lokalny i odnosi się do najbliższej okolicy.

Pielgrzymki katolickie w Polsce – podobnie jak w innych krajach – kierują się do wizerunków Matki Bożej. Można generalnie przyjąć, że celem niemal wszystkich pielgrzymek, szczególnie poza teren własnego dekanatu, są takie właśnie obiekty czci. Odpust Wniebowzięcia NMP, jaki ma miejsce w Kalwarii Wejherowskiej rozpoczyna się Mszą Świętą przed kaplicą Domem Kajfasza, a następnie procesja ze świecami kieruje się do kaplicy Grób NMP (ryc. 1). W kolejnym dniu uroczystości odpustowych procesja z kościoła klasztornego udaje się na Kalwarię, gdzie przed Dom Kajfasza (ryc. 4) odprawiana jest suma odpustowa.

Ryc. 4. Kaplica Dom Kajfasza

W ostatnich kilkunastu latach obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania odpustem związanym z uroczystością Podwyższenia Krzyża Świętego (w pierwszej połowie września). To wyraźne ożywienie ruchu

pielgrzymkowego wynika m.in. z faktu, że w obrzędach tych licznie uczestniczą dzieci, młodzież, rodzice, nauczyciele i wychowawcy. Uroczystości odpustowe dla ww. grup pątników odbywają się z racji rozpoczęcia roku szkolnego. W pierwszym dniu uroczystości ma miejsce Droga Krzyżowa na Kalwarii (sobota), natomiast w niedzielę suma odpustowa w kościele Trzech Krzyży.

W okresie Wielkiego Postu, w każdy piątek w Kalwarii Wejherowskiej odprawiane jest nabożeństwo Drogi Krzyżowej. Droga Krzyżowa w Kalwarii rozpoczyna się o godz. 16:00. W tym czasie z kościoła klasztornego wyrusza procesja „na góry”, do Pałacu Piłata. Na czele procesji idą chorągwie kalwaryjskie i krzyż, za nimi, niezależnie od pogody, kilka tysięcy wiernych. W Wielki Piątek Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii przewodniczy metropolita gdański. Z badań, jakie prowadzono wynika, że w okresie Wielkiego Postu w Kalwarii Wejherowskiej w uroczystościach uczestniczyło w 2001 r. około 27 tys. osób, a w 2002 r. i 2004 r. odpowiednio około 34 tys. i 40 tys. pątników. Natomiast w Wielki Piątek w Misterium Męki Pańskiej w 2003 r. i 2004 r. odpowiednio po 8 tys. i 10 tys. osób².

¹⁵ Wywiad z B. Muńskim, przewodnikiem w Wejherowskim Klasztorze, Wejherowo 2004.

Tab. 1 Pochodzenie terytorialne pielgrzymów do Kalwarii Wejherowskiej wg diecezji w 2000 r. i 2003 r.

Lp.	Diecezja	2000 r.		2003 r.	
		Liczba osób	%	liczba osób	%
1.	gdańska	5 876	74,7	1 708	54,8
2.	pelplińska	863	11,0	538	17,4
3.	wrocławska	150	1,9	49	1,6
4.	katowicka	141	1,8	21	0,7
5.	krakowska	137	1,8	-	-
6.	łódzka	90	1,2	16	0,5
7.	warszawska (dwie diecezje)	91	1,2	154	4,9
8.	częstochowska	48	0,6	-	-
9.	elbląska	46	0,6	33	1,0
10.	szczezińsko-kamieńska	41	0,5	60	1,9
11.	gliwicka	36	0,4	-	-
12.	koszalińsko-kołobrzeska	30	0,4	60	1,9
13.	poznańska	14	0,2	234	7,5
14.	tomecka	14	0,2	50	1,6
15.	gnieźnieńska	12	0,2	45	1,4
16.	pozostałe diecezje	247	3,2	152	4,8
	Ogółem	7 836	100,0	3 120	100,0

Źródło: Rejestr pielgrzymek zorganizowanych przez parafie, prowadzony przez Bartłomieja Muńskiego – przewodnika w Wejherowskim Klasztorze, Wejherowo 2004.

Badając migracje pielgrzymkowe na Kalwarię Wejherowską podjęto próbę określenia terytorialnego pochodzenia pątników w podziale na diecezje (tab. 1). Z dostępnych materiałów wynika, że zdecydowana większość pielgrzymów wywodzi się z terenu dwu diecezji położonych najbliżej Wejherowa (gdańskiej i pelplińskiej), stanowili oni prawie 86,0% ogółu pielgrzymów odwiedzających Kalwarię Wejherowską w 2000 r. i około 72,0% w 2003 r. Duża liczba grup pielgrzymkowych, wywodzących się z ww. diecezji, dość wyraźnie świadczy o regionalnym charakterze Kalwarii. Zjawisko takie ma miejsce również w innych regionach kraju zwłaszcza na Śląsku, Warmii i w Karpatach (Jackowski 1995b). Z „regionalnym” charakterem pielgrzymek wiążą się także „zachowania” pątników w poszczególnych sanktuariach lub też obrzędy; w przypadku Kalwarii Wejherowskiej występuje niespotykany gdzie indziej ceremoniał kłaniania się feretronów znakiem krzyża, przy wtórze orkiestr dętych. Specyfika kultu religijnego w Kalwarii Wejherowskiej o silnym zabarwieniu elementami religijnymi występuje również Morskiej Pielgrzymce Rybaków z Kuźnicy Morskiej do Pucka.

Z badań, jakie przeprowadzono, wynika, że szczególne natężenie ruchu pielgrzymkowego do Kalwarii Wejherowskiej notuje się w okresie głównych uroczystości religijnych związanych zazwyczaj z wymienionymi odpustami, szczególnie zaś tych przypadających w maju i czerwcu. Gromadzą one największą liczbę pielgrzymów z parafii położonych na terenie Pojezierza Kaszubskiego. Godny

podkreślenia jest również fakt, że w ostatnich latach wyraźnie wzrasta liczba grup pielgrzymkowych z innych diecezji położonych na terenie kraju, a także z zagranicy. W tym znaczeniu Kalwaria Wejherowska pełni rolę ośrodka kultu religijnego o znaczeniu ponadregionalnym.

Uwagi ogólne

Powstanie trzeciej wedle chronologii polskiej Kalwarii w Wejherowie i oddanie jej reformatom jest zdaniem J. Więckowiaka (1982) wypadkową trzech zjawisk:

- szerzącego się w świecie katolickim kultu Męki Pańskiej,
- wielkiej popularności, mającej w swych dziejach pewne tradycje „pasyjne”, z trzech bowiem pierwszych kalwarii powstałych w Polsce, pierwszą powierzono bernardynom, drugą i trzecią reformatom,
- polskiej pobożności doby baroku.

Oddziaływanie Kalwarii jest wielostronne. Pielgrzymka i pobyt w sanktuarium Męki Pańskiej jest okazją do pogłębienia własnej pobożności. Pogłębienie rodzi się wg G. Kustusza (1991) z pokutnego charakteru pielgrzymki, pojednania z Bogiem, poddania się oddziaływaniu modlitwy, rozważań i przemówień na trasie pielgrzymki i na ścieżkach kalwaryjskich.

Z uzyskanych materiałów źródłowych wynika, że czas pielgrzymki i odpustów kalwaryjskich jest równocześnie okresem mobilizacji poszczególnych parafii pielgrzymujących oraz przyjmujących kompanie (grupy) pątników. Przygotowanie własnych feretronów i pocztów sztandarowych, wybór niosących, ćwiczenia obrzędu, nie tylko wymagają czasu, ale także jednoczą wspólnoty parafialne. Zaznaczyć należy, że Kalwaria Wejherowska nie tylko ożywia, ale również scala życie religijne i parafialne miejscowej i okolicznej ludności, akcentując pobożność pasyjną.

Wejherowskie sanktuarium Męki Pańskiej bardzo wyraźnie jednoczy Kaszubów, nie tylko w duchu katolickim, ale również tożsamości lokalnej i regionalnej. B. Makowski (1960), rozważając zasługi fundacyjne Jakuba Wejhera, uważa, że 300 lat istnienia Kalwarii Wejherowskiej bardzo wyraźnie przyczyniło się do scementowania okolicznej ludności w duchu katolickim i polskim.

Na zakończenie należy podkreślić, że obecny stan zachowania i zakonserwowania kaplic kalwaryjskich, świadczy o kulturze i zapobiegliwości jej opiekunów Braci Mniejszych OFM, stanowiących gałąź tego samego franciszkańskiego zakonu, z jakiego wywodzili się reformaci, którzy przez dwa pierwsze wieki byli stróżami Kalwarii.

LITERATURA

- Bilska E., 1995, *Przemiany kulturowych i religijnych funkcji kalwarii w Polsce*, [w:] *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religii w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Instytut Geografii UJ, Kraków, 201-215
- Bogucka M., Samsonowicz H., 1986, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986, 406-508.
- Frydrychowicz R., 1893, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 13, 194.
- Głuszko T., 2003, *Golgota w mieście zgody*, Poznaj Świat, 4, 50-56.
- Gołębiewski H., 1975, *Obrazki rybackie*, Gdańsk.
- Jackowski A., 1995a, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, [w:] *Przestrzeń i sacrum, Geografia kultury religii w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, IG UJ, Kraków, 12-44.
- Jackowski A., 1995b, *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce*, [w:] *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religii w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, IG UJ, Kraków, 45-86.
- Jackowski A., 1998, *Pielgrzymowanie*, Wrocław.
- Jackowski A., Sołjan I., Bilska E., 1999, *Ośrodki turystyki religijnej w Polsce i perspektywy ich rozwoju*, Turyzm, 9, 1, 75-90.
- Klein S., 1997, *Ruch pielgrzymkowy na Kalwarię Wejherowską, Odpust Wniebowstąpienia Pańskiego*, Wejherowo.
- Kneller K.A., 1908, *Geschichte der Kreuzwegandacht von den Anfängen bis zur völligen Ausbildung*, Freiburg Br., 21-22.
- Kustusz G. A., 1991, *Święte Góry Wejherowskie*, Gdynia.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, Turyzm, 5, 2, 87-103.
- Majkowski A., 2002, *Kalwaria Wejherowska*, TAT.
- Makowski B., 1932, *Sztuka na Pomorzu, jej dzieje i zabytki*, Toruń.
- Marsz A., 1968, *Ewolucja środowiska geograficznego. Pobrzeże Kaszubskie*, Poznań, 7.
- Moniak J., Marciniak W., 1964, *Zarys monografii Wejherowa*, Zesz. Geogr. WSP w Gdańsku. Gdynia, 162-163.
- Rajman J., 1997, *Strefa podmiejska – mechanizm powstawania i przekształceń. Nowe problemy badawcze*, [w:] B. Domański (red.), *Geografia, człowiek, gospodarka*, IG UJ, Kraków, 67-73.
- Sandecki M., 2003, *Jerozolima Północy*, Gazeta Wyborcza, Trójmiasto, dodatek z 17 listopada, 27-29.
- Świątkiewicz W., 2003, *Religijność w specyfice regionalnej kultury*, [w:] W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Postawy społeczno-religijne archidiecezjan gdańskich*, Warszawa, 97-116.
- Więckowiak J., 1982, *Kalwaria Wejherowska. Dzieje, sztuka i architektura*, Wejherowo.
- Wilga-Steuer J., 1996, *Kalwaria Wejherowska. Przewodnik*, Rumia.
- Wyczawski H., 1947, *Dzieje Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kraków.

KALWARIA WEJHEROWSKA AS A RELIGIOUS CULT SITE

SUMMARY

Following an introduction presenting the foundations on which Polish Calvarias developed the paper discusses the role played by Kalwaria Wejherowska, as a religious cult site for the northern Polish regions of Pobrzeże and Pojezierze Kaszubskie. The credit for the establishment of the first Calvary in the Royal Prussia is first and foremost due to Jakub Wejher (1609-1657), a Malbork Senator personally involved in the funding and the establishment of the town of Wejherowo.

From a spatial point of view Kalwaria Wejherowska, also known as the Holy Hills or Kaszubian Jerusalem, is part of a system comprising the town of Wejherowo, a monastery complex and a wooded park with 26 chapels interconnect by mostly cobbled pilgrim paths (fig. 1). The vertical drop between the lowest point, the Chapel of the 'Grave of Mother of God' (52.0 m above sea level) and the highest point, the 'House of Caiaphas' (112.2 m above sea level) is 60 m.

From the very beginning, Kalwaria Wejherowska had a considerable influence on the development of the local religious cult. Indulgences provided a strong stimulus boosting the pilgrimage movement. Today, the pilgrimage tradition is said to be three hundred years old. As early as in 1678, Pope Innocent XI issued a special 'Breve' extending indefinitely the possibility of obtaining absolute indulgences at Kalwaria Wejherowska. This pilgrimage centre, ranking number one within the Chełmińska Diocese until the 19th c., celebrated three main indulgencies, including on the days of Apostle Saint Philip and Apostle Saint James of the Ascension Day and on the Day of the Holy Trinity. Holy services of the Way of the Cross used to be held during Lent, as well as on those festive days. Currently, there are five indulgency festivals celebrated at Kalwaria Wejherowska, including the Ascension, Holy Trinity, Our Lady Health of the Sick, Assumption of the Blessed Virgin and the Triumph of the Holy Cross. A Way of the Cross service is celebrated each Friday of Lent, just as in the past.

A pilgrimage migration study shows that a great majority of the pilgrims (tab. 1) comes from dioceses nearest to Wejherowo (Gdańska and Pelplińska Dioceses), i.e. nearly 86% in 2000 and ca. 72% in 2003. This means that the site has a regional hinterland.

Translated by Paweł Pilch